

VU Research Portal

Boekbespreking Rene ten Bos, Het geniale dier [Review of: R. ten Bos (2009) Het geniale dier]

Rozemond, N.

published in

Justitiële Verkenningen
2009

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Rozemond, N. (2009). Boekbespreking Rene ten Bos, Het geniale dier [Review of: R. ten Bos (2009) Het geniale dier]. *Justitiële Verkenningen*, (7), 69-75.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

N. Rozemond*

Het geniale dier. Een andere antropologie

Door René ten Bos

Amsterdam, Boom, 2008

ISBN: 978 90 8506 135 9

302 p.

Onlangs was op televisie een documentaire te zien over de wijze waarop haaien zeehonden vangen. De zeehonden bevonden zich in een kolonie op een eiland. Ze moesten vanaf het eiland de zee in en vervolgens een stukje zwemmen om bij hun visgronden te komen. In het stukje zee dat ze moesten overbruggen, werden ze opgewacht door de haaien die vanuit de diepte opdoken, met hun bek een zeehond grepen en daarmee een eindje uit zee opsprongen voordat ze met hun slachtoffers weer in de diepte verdwenen. De documentaire liet niet alleen zien hoe de haaien te werk gingen tijdens hun rooftocht, maar ook hoe de documentairemakers erin waren geslaagd de haaien te filmen op het moment dat zij boven de golven verschenen. De filmers beschikten over een speciale camera die een vluchtige gebeurtenis vertraagd op film kan vastleggen. Wie met het blote oog naar de haai kijkt die met een zeehond in zijn bek uit het water opduikt, ziet niet meer dan een grote plons. De vertragende camera legt nauwkeurig vast wat er in die plons gebeurt. De kijker ziet eerst de zeehond zwemmen en vervolgens de opengesperde bek van de haai verschijnen die de zeehond in zijn greep neemt en uit zee tilt, waarna de haai even boven de golven zweeft, om vervolgens met zijn prooi in het water te duiken. Om dat te kunnen filmen met de vertragende camera moesten de makers dagenlang op zee rondobberen totdat zij het juiste moment te pakken hadden. Wie *Het geniale dier* van René ten Bos heeft gelezen, kan met een filosofische blik naar deze beelden kijken. Volgens Ten Bos is het

* Dr. Klaas Rozemond is als universitair hoofddocent strafrecht verbonden aan de Vrije Universiteit te Amsterdam. Hij is auteur van *Filosofie voor de zwijgen. Over het geluk van dier en mens* (Veen Magazines, 2007) en van *Het aardse leven. Een filosofische handleiding* (Veen Magazines, 2009).

dier geniaal omdat het er de voorkeur aan geeft zich te verbergen. De mens tracht juist het dier zichtbaar te maken in natuurparken, dierentuinen en natuurfilms en de mens doet dat met een bepaald doel: de economische exploitatie van het dier. Ten Bos gebruikt daarvoor de term 'zootycoonisering' (p. 40). Die term ontleent hij aan het computerspel *Zoo Tycoon TM*, een soort monopoly waarin de speler met winstoogmerk een dierentuin moet samenstellen. Het gaat in het spel alleen om de winst en het dier vertegenwoordigt slechts waarde voor zover het geld opbrengt. In de visie van Ten Bos staat dit spel symbool voor de wijze waarop mensen met dieren omgaan: de werkelijke wereld krijgt het karakter van een computergame waarin mens en dier speler en inzet zijn. Het liefst zou de mens de natuur omvormen tot een game waarover hij als speler kan heersen.

De gedachte dat dieren zich willen verbergen en daarom geniaal zijn, heeft Ten Bos overgenomen van de filosofen Deleuze en Guattari, die van mening waren dat 'al het worden is gericht op onwaarneembaarheid'. De onwaarneembaarheid is volgens Deleuze en Guattari de 'kosmische formule' van het worden. 'Ieder dier begrijpt dat', aldus Ten Bos (p. 90), die vervolgens de onwaarneembaarheid van het dier in zijn boek thematiseert. Hij stelt daarbij de onwaarneembaarheid van het dier tegenover de behoefte van de mens om het dier te kunnen waarnemen, en ook tegenover de menselijke behoefte om zelf zichtbaar te zijn en zich van andere mensen te onderscheiden. De cameraman uit de haaiendocumentaire is daarvan een goed voorbeeld: hij wil onzichtbare haaien en zeehonden filmen en hij schroomt daarbij niet om zijn eigen rol in de film eruit te lichten, in tegenstelling tot het dier dat liever verborgen blijft. *Het geniale dier* is een poging om met behulp van 'postmoderne' filosofen als Deleuze, Derrida, Foucault, Sloterdijk en Agamben de scheiding tussen mens en dier 'te compliceren' (p. 24). Het compliceren slaat bij Ten Bos af en toe door naar onbegrijpelijkheid. Wat betekent het bijvoorbeeld dat onwaarneembaarheid de kosmische formule van het worden is, en wat bedoelt Ten Bos met zijn uitspraak dat ieder dier dat begrijpt? Ten Bos geeft wel een verduidelijking van de opvattingen van Deleuze en Guattari en hij geeft ook een voorbeeld in de vorm van een citaat van Deleuze en Guattari over de 'camouflagevis' (p. 90), maar voor de lezer die niet is ingewijd in de postmoderne filosofie, werkt dat citaat niet echt verhelderend. Ook de nadere verklaring van Ten Bos dat het 'bij de onwaarneembaar-

heid draait om een grenzeloze beweeglijkheid die erin bestaat dat je je constant wilt laten raken door de veelheid van bewegingen in je omgeving' (p. 90), maakt het kosmische worden van de onwaarneembaarheid niet echt duidelijk voor de oningewijde lezer. Het is mogelijk dat ieder dier, bijvoorbeeld de zeehond die net door een haai is gegrepen, dit kosmische worden wel begrijpt, maar voor mij bleef ook na de toelichting van Ten Bos de betekenis ervan verborgen.

Nieuwe ethiek

Volgens Ten Bos kan uit de ethologie van Deleuze en Guattari een nieuwe ethiek worden afgeleid, die bestaat uit drie deugden: onwaarneembaarheid, ononderscheidbaarheid en onpersoonlijkheid. Mensen die deze ethiek volgen, zijn als dieren die zich thuis voelen in scholen, roedels, meutes en zwermen (p. 91). In zijn boek onderwerpt Ten Bos allerlei vormen van dierlijke verborgenheid aan nadere analyses, maar voor mij hebben die analyses geen helder beeld opgeleverd van wat de nieuwe ethiek precies inhoudt, behalve misschien de gedachte dat onwaarneembaarheid in bepaalde omstandigheden voordelen kan opleveren, bijvoorbeeld voor de zeehond die aan de haai wil ontsnappen, of voor de haai die juist zijn prooi niet wil laten ontsnappen en daarom zo lang mogelijk onzichtbaar wil blijven. Of je uit dit voordeel van de onwaarneembaarheid een nieuwe ethiek kunt afleiden, is maar de vraag en het is ook de vraag of dieren wel echt 'begrijpen' dat onwaarneembaarheid de formule van het kosmische worden is. Het voorbeeld van de haai en de zeehond laat immers zien dat waarneembaarheid in zekere zin ook noodzakelijk is om te kunnen overleven, en dan niet de waarneembaarheid van bijvoorbeeld de zeehond die zelf wil overleven, maar de waarneembaarheid van zijn natuurlijke vijand, de haai, of zijn natuurlijke prooi, de haring. Een zeehond is het beste af wanneer hij voor haai en haring onzichtbaar is, terwijl hij zelf in staat is de haai en de haring op tijd waar te nemen.

Dieren zijn er niet alleen op gericht om zichzelf zo goed mogelijk te verbergen (hoe beter ze dat kunnen, hoe groter hun overlevingskansen), maar ook op het zo goed mogelijk waarnemen van andere dieren met hun zintuigen, die vaak beter zijn ontwikkeld dan menselijke zintuigen, zodat dieren geen vertragende camera nodig heb-

ben om een zeehond of een haring te detecteren en te verschalken. Bovendien is waarneembaarheid ook voor het dier heel belangrijk op een specifiek moment van 'kosmisch worden': de voortplanting. Je moet niet alleen onzichtbaar zijn voor je vijand en je prooi, maar je moet ook weer wel heel goed zichtbaar zijn voor je partner wanneer je een biologische bijdrage aan het kosmische worden wilt leveren. Ook kan waarneembaarheid van een dier belangrijk zijn om contact te kunnen onderhouden, bijvoorbeeld wanneer ouders hun jongen willen voeden. Tijdens het lezen van het boek van Ten Bos moest ik denken aan de pauwenstaart: het dier is niet alleen een meester in het verbergen van zichzelf, maar ook in het trekken van aandacht. Ook bij het afbakenen van territorium maakt een dier zich nadrukkelijk waarneembaar voor anderen. Daar komt nog bij dat een dier dat leeft van andere dieren, zichzelf op een cruciaal moment moet blootgeven, namelijk op het moment dat het dier zijn prooi wil grijpen en daardoor voor anderen waarneembaar wordt, voor zijn prooi die daardoor misschien kan ontsnappen, en voor andere roofdieren die zich weer aan het zichtbare dier kunnen vergrijpen. Daarom is het dierlijke bestaan nóg gecompliceerder dan Ten Bos beweert: het is een kwestie van niet waargenomen worden terwijl je zelf wel waarneemt, maar ook van waargenomen worden op de juiste momenten, bijvoorbeeld om een partner te vinden of jongen te voeden. Het dier dat dit dilemma succesvol weet op te lossen, is in staat om het kosmische worden voort te zetten.

Aan het slot van zijn boek bespreekt Ten Bos de opvattingen van Nietzsche over genialiteit en die opvattingen lijken erop neer te komen dat genialiteit betekent dat je vanuit je instincten leeft en niet vanuit je gedachten. In die zin zijn dieren genialer dan mensen, die hun verlies aan dierlijke instincten met rationele hulpmiddelen moeten compenseren. Het is mogelijk dat Ten Bos een pleidooi wil houden voor een leven in het verborgene volgens natuurlijke instincten, maar zo'n pleidooi heeft voor de lezer, die bezig is met een verstandelijke onderneming (het lezen van het boek van Ten Bos), iets onmogelijks: je kunt moeilijk aan een dergelijk pleidooi tegemoetkomen, tenzij het lezen van het boek van Ten Bos een bevrijdende werking op je instincten heeft, wat bij mij niet het geval was. Ook vanuit het perspectief van de schrijver heeft het pleidooi van Ten Bos iets paradoxaals: als je zo graag in het verborgene wilt leven, waarom openbaar je dan je gedachten in een boek en waarom besteed je zo veel tijd aan het lezen van filosofen die zich toch vooral

bezighouden met intellectuele hoogstandjes om de aandacht te trekken en niet met hun natuurlijke instincten in het verborgene?

Postmoderne filosofie

Ik vermoed dat *Het geniale dier* vooral interessant is voor mensen met belangstelling voor postmoderne filosofie. Wanneer zij willen weten hoe denkers als Derrida, Deleuze en Agamben over mensen en dieren denken, is het boek van Ten Bos een aanrader. Hoewel ik veel sympathie heb voor de postmoderne poging van Ten Bos om de scheiding tussen mens en dier te compliceren, moet ik bekennen dat ik zijn betoog vaak moeilijk te volgen vind, maar dat is waarschijnlijk een gevolg van mijn gebrek aan kennis van het postmodernisme. Ik zou bij het boek van Ten Bos twee kanttekeningen willen maken ten behoeve van de lezer met meer dan alleen postmoderne interesses. Allereerst bevat het boek weinig interessante informatie over wat andere filosofen over verschillen en overeenkomsten tussen mens en dier te zeggen hebben. Ten Bos schrijft wel over de filosofie van Plato tot Kant, maar dan vooral in gemeenplaatsen. Ten Bos ziet de traditionele filosofen als denkers die de verschillen benadrukken en daarbij het dier als een minderwaardig wezen beschouwen. Voor Ten Bos wordt het debat over de scheiding tussen mens en dier pas interessant bij de postmoderne filosofen. Hij noemt Montaigne als enige uitzondering (p. 29). In een van zijn essays hield Montaigne een pleidooi voor erkenning van de intelligentie van het dier en daarbij betoogde hij ook dat de vermeende verschillen tussen mens en dier heel moeilijk bloot te leggen zijn. Het pleidooi van Montaigne was echter niet origineel: hij liet zich inspireren door sceptische betogen uit de klassieke oudheid waarin de verschillen tussen mens en dier werden ondergraven. Een voorbeeld daarvan is te vinden in het boek *Grondslagen van het scepticisme* van Sextus Empiricus uit de tweede eeuw na Christus. De sceptici vormden in de oudheid een belangrijke filosofische stroming, die was ontstaan uit socratische discussietechnieken in de geschriften van Plato. Met behulp van sceptische technieken kunnen definities en opvattingen worden ondergraven, waardoor mensen in een staat van filosofische verwarring worden gebracht en ze hun gangbare meningen opgeven. Op een bepaald moment bestond de directie van de door Plato gestichte

Academie zelfs volledig uit sceptici, die de macht hadden overgenomen van de dogmatische platonisten.

In het werk van Plato wordt de scheiding tussen mens en dier ook al gerelativeerd, bijvoorbeeld in *De staat*, waarin Plato bij monde van Socrates een ideale samenleving schetst die is gericht op bevrediging van natuurlijke behoeften. De gesprekspartners van Socrates noemen dit socratische ideaal van een natuurlijke samenleving een 'staat van varkens', waarop Socrates tijdens de dialoog luxegoederen in de ideale samenleving introduceert en daarmee ook misdaad en oorlog. Het verschil tussen natuurlijke en culturele behoeften speelde een belangrijke rol in de klassieke filosofie, bijvoorbeeld bij cynici, stoïcijnen en epicuristen. In zijn boek *Kritiek van de cynische rede* houdt Peter Sloterdijk, een van de helden van Ten Bos, een pleidooi voor een terugkeer naar het klassieke cynisme, door hem aangeduid met de term kynisme, en zijn vrolijke protesten tegen de excessen van de menselijke beschaving. Je zou het scepticisme en het cynisme als voorlopers van de door Ten Bos bewonderde postmodernisten kunnen beschouwen in de zin dat sceptici en cynici zich verzetten tegen de gedachte dat de mens een hoger wezen is dan het dier, en dat de verschillen tussen mens en dier onoverbrugbaar zijn. De filosofische complicaties beginnen derhalve veel eerder dan Ten Bos suggereert: de door hem besproken postmodernisten bouwen voort op thema's die al 25 eeuwen een centrale rol spelen in de westerse filosofie.

Dierenrechten

Een tweede kanttekening betreft de opvatting van Ten Bos over dierenrechten. Hij is tegen dergelijke rechten omdat hij vindt dat moord op een dier niet mogelijk is (p. 22). Ook is hij van mening dat dierenrechten berusten op een 'utilitaire utopie' (p. 39). Uit de mening van Ten Bos over dierenrechten blijkt dat hij (ten onrechte) geen onderscheid ziet tussen utilistische pleidooien voor dierenbescherming, bijvoorbeeld het pleidooi van Peter Singer in zijn boek *Animal liberation*, en betogen waarin dierenrechten worden verdedigd op basis van het idee van de intrinsieke waarde van het dier, bijvoorbeeld het betoog van Tom Regan in zijn boek *The case for animal rights*. Uit zijn opmerkingen over utilisme blijkt bovendien dat Ten Bos (ook weer ten onrechte) geen verschil ziet tussen het

kwantitatieve utilisme van Jeremy Bentham (p. 38) en het kwalitatieve utilisme van John Stuart Mill (p. 183). Utilitaire bescherming van de belangen van dieren (Singer) is iets anders dan dierenbescherming op grond van de gedachte dat dieren rechten hebben (Regan). Deze twee ethische benaderingen kunnen niet op één hoop worden gegooid, zoals Ten Bos doet. Ook uit de opvattingen van Bentham en Mill zijn verschillende conclusies te trekken over dierenbescherming. Bentham zag geen principieel verschil tussen pijn en plezier van mensen en dieren, terwijl Mill een kwalitatief onderscheid maakte tussen het geluk van dier en mens: het geluk van mensen heeft een hogere kwaliteit dan dat van dieren. Ook het idee dat dieren niet kunnen worden vermoord, lijkt op een ethisch misverstand bij Ten Bos te berusten. Moord is levensbeëindiging met voorbedachten rade en in die zin kunnen dieren wel worden vermoord. Het is een andere kwestie of dierenmoord onethisch is, en daarover kunnen de meningen verschillen. De meningsverschillen hangen er mede van af of je een (kwantitatief of kwalitatief) utilisme aanhangt of een ethiek die vanuit intrinsieke waarden redeneert en daarom rechten aan dieren toekent. Ten Bos lijkt bovendien het recht op leven als enig relevant recht in de ethische discussie over dieren te beschouwen, waarbij hij het recht op leven een absolute waarde toekent (er mogen geen inbreuken op worden gemaakt), hoewel hij lijkt te erkennen dat dieren wel beschermenswaardige belangen kunnen hebben, bijvoorbeeld het belang om niet te worden mishandeld (p. 21). Volgens Ten Bos zal het debat over dierenrechten uiteindelijk moeten gaan over de vraag 'willen we het mogelijk maken dat dieren vermoord kunnen worden?' (p. 22). Die vraag kan verwarring over dierenrechten in de hand werken. Een betere vraag zou kunnen zijn: wat is de ethische rechtvaardiging van het doden van dieren? Daarnaast zou de vraag kunnen worden gesteld: wat is de ethische rechtvaardiging van het veroorzaken van leed bij dieren? De antwoorden van Ten Bos zijn te onuitgewerkt om ze als zinvolle bijdragen te kunnen beschouwen aan het debat over de ethische status van dieren. Daarvoor zou hij iets meer helderheid moeten verschaffen over de betekenis van begrippen als moord, recht, belang, leed, pijn, plezier, geluk, utilisme en intrinsieke waarde. Of is het juist de bedoeling van Ten Bos om ook hier postmoderne verwarring te scheppen, zodat mensen hun gangbare meningen over deze begrippen moeten prijsgeven?